

Трипілья. Спочатку була глина

КУПИТИ

«Трипільці... Як вони називали себе, щоб виділятися серед інших племен? Як їх могли називати сусіди? Ми про це не дізнаємося ніколи. Хіба хтось колись вигадась машину часу й дістане з минулого купу інформації про цей наш загадковий народ. Наш? Попри наукові чи антинаукові дискусії «хто, де, звідки й куди», трипільці жили на землях України впродовж двох тисячоліть і тому не можуть бути нам чужими»

Трипільці жили на території понад півтора десятка областей України, мали багато родичів та залишили після себе майже дві тисячі поселень.

Владислав Чабанюк, історик і директор археологічного заповідника «Трипільська культура», доступно й захопливо відповідає на всі можливі запитання про культуру, яка існувала на теренах України за кілька тисяч років до нашої ери.

Навіщо трипільцям був потрібен посуд на колесах та чому горох став для них другим хлібом? Як жили їхні гігантські поселення й чому вони не перетворилися на перші міста-держави? Автор, спираючись на працю багатьох науковців, розкриває секрети трипільського побуту, архітектури, моди та соціального ладу. Він робить зрозумілішою загадкову культуру, яку людство досліджує вже майже півтори сотні років.

Владислав Чабанюк - історик та письменник, який уже понад 30 років працює з темою трипільської культури.

В Л А Д И С Л А В Ч А Б А Н Ю К

спочатку
була глина

трипільля

Владислав Чабанюк

Трипілля

Спочатку була глина

віхрла

Київ · 2025

УДК 930.85(477-89Три)

Ч-12

Чабанюк Владислав

Ч-12 Трипілля. Спочатку була глина / Владислав Чабанюк. — Київ : Віхола, 2025. — 248 с. — (Серія «Наукопоп»).

ISBN 978-617-8517-65-6

Трипільці жили на території понад півтора десятка областей України, мали багато родичів та залишили після себе майже дві тисячі поселень.

Владислав Чабанюк, історик і директор археологічного заповідника «Трипільська культура», доступно й захопливо відповідає на всі можливі запитання про культуру, яка існувала на теренах України за кілька тисяч років до нашої ери.

Навіщо трипільцям був потрібен посуд на колесах та чому горох став для них другим хлібом? Як жили їхні гігантські поселення й чому вони не перетворилися на перші міста-держави? Автор, спираючись на працю багатьох науковців, розкриває секрети трипільського побуту, архітектури, моди та соціального ладу. Він робить зрозумілішою загадкову культуру, яку людство досліджує вже майже півтори сотні років.

УДК 930.85(477-89Три)

Усі права застережено. Будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та будь-яким способом без письмової згоди видавництва і правовласників відтворювати заборонено.

© Владислав Чабанюк, 2025

© Оксана Йориш, обкладинка, 2025

© ТОВ «Віхола», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2025

Передмова

Трипільська культура увірвалася в науковий світ понад сто тридцять років тому, але й досі не стала частиною нашої популярної історії. Ми дивимося фільми про запорозьких козаків, цікавимося тим, скількох дочок і куди видав заміж із Києва князь Ярослав, захоплюємося пречудовою скіфською пектораллю, але про Трипілля знаємо хіба що воно колись-таки було.

Трипільський світ, що розтягнувся на добрих дві тисячі років, на жаль, досі залишається в шорах сухих наукових текстів або міфологізованих соціальних мереж. Так, це мідно-кам'яна доба, світанок землеробських культур, переддень сучасної цивілізації з її містами, державами, воїнами й монументальною архітектурою. Саме тоді людство, яке жило примітивно і незмінно протягом сотень тисячоліть, вийшло на межу, після якої почався його карколомний рух до сучасного світу. Станься щось тоді інакше — і ми були б іншими.

Змінилося шість поколінь археологів-трипіллезнавців, а ми маємо лише кілька яскравих науково-популярних видань і жодного художнього фільму про людей кам'яної доби, які сім тисяч років тому на наших землях запустили аграрну справу, плавили метал, будували найбільші в тогочасному світі поселення й були східним форпостом Старої Європи. Вони жили на межі світів та епох.

Так сталося, що більша частина мого життя, включно з дитинством, минула в селі, поруч якого під незначним шаром чорнозему лежать залишки найбільшого трипільського поселення. Це місце хвилювало мене завжди, і, можливо, саме воно зумовило те, що я в «трипільській темі» уже понад тридцять років і більше двадцяти з них очолюю Державний історико-культурний заповідник «Трипільська культура». Не лише романтика розкопок змусила мене посунути інші справи й захопитися трипільцями настільки, що, здається, міг би розмовляти з ними, якби десь їх зустрів. До цього спонукали й друзі, поважні корифеї-археологи, робочий обов'язок і придумана колись місія — зробити так, щоб про трипільців знало якнайбільше людей. Із цією метою на базі гігантських поселень створено заповідник, а в селі

Легедзине — музей. Він щороку поповнюється знахідками Трипільської та Дністровської експедицій Інституту археології НАН України. Ще трохи — і його науковий фонд сягне 100 000 одиниць. На сьогодні музейна експозиція представлена найповнішою в Україні тематичною колекцією: під склом стоять унікальні артефакти, а на вулиці — відтворені в натуральний розмір трипільські житла.

Щодня відвідувачі музею з далеких і близьких міст ставлять нам десятки запитань про той час: коли з'явилися трипільці, як жили, що їли, як одягалися, хто вони для нас... Зацікавлення відвідувачів і визначили структуру цього науково-популярного видання, мета якого — зробити трипільську культуру зрозумілішою і ближчою для вас.

Розділ 1. Походження трипільської культури. Люди Трипілля

Голова антропоморфної статуетки, поселення Тальянки (початок IV тисячоліття до н. е.)

Останнє народження світу

Трипільці... Як вони називали себе, щоб виділятися серед інших племен? Ми про це не дізнаємося ніколи. Хіба хтось колись вигадася машину часу й дістане з минулого купу інформації про цей наш загадковий народ. Наш?.. Попри наукові чи антинаукові дискусії «хто, де, звідки й куди», трипільці жили на землях України впродовж двох тисячоліть і тому не можуть бути нам чужими. Проте без згадування доісторичного світового контексту й загальних тенденцій становлення людської цивілізації говорити про Трипілля складно. Тож археологічні джерела і безмежна фантазія нам у поміч.

Історія людства, за даними сучасної науки, нараховує не менше 2,5 мільйона років. Це багато? Та ніби й немало... У всякому разі більше, ніж кілька тисяч років, про які говорять основні світові релігії. Великий популяризатор науки Білл Брайсон запропонував цікаве порівняння¹: якщо час існування планети Земля (4,5 мільярда років) ущільнити у 24 години й «перемотати» та переглянути її минуле умовно з опівночі, то життя (найпростіші одноклітинні організми) зародиться о четвертій ранку, перші наземні тварини — десь о десятій вечора і лише за одну хвилину й 17 секунд до завершення доби з'явиться людина. Далі просто й самим порахувати, що з цієї «однієї хвилини» лише кілька «секунд» люди живуть осіло в будинках, обробляють поля, мають домашніх тварин і взагалі стають людьми в очах якогось умовного глядача цього 24-годинного пізнавального кіно. Тим цікавіша саме ця найпізніша «секунда», яку спровокували великі кліматичні зміни, пов'язані з останнім потеплінням, що відбулося приблизно 12 000 років тому. То був один з багатьох циклів похолодань-потеплінь, які чергувалися з різною періодичністю впродовж другої половини життя нашої планети і формували її клімат.

Сліди існування найдавнішого виду людини (*Homo habilis*, або «людина уміла») — фрагменти кісток, черепів, примітивних кам'яних знарядь праці — знайдені на території Південно-Східної та Південної Африки. Їхній вік становить приблизно 2,4 мільйона років. Саме цю «умілу людину» вважають предком наступних видів людей, включно аж до нашого (*Homo sapiens*, або «людина розумна»), рештки якого

теж уперше знаходять на території Східної Африки. Їм десь 230 000 років.

Головною відмінністю давніх людей від їхніх людиноподібних родичів було вміння виготовляти знаряддя праці. Приблизно 40 000 років тому наш «розумний» вид потрапив у Європу (тут їх виділяють як кроманьйонців), де, крім холодного прильодовикового клімату, зустрів далеких родичів неандертальців — давніший вид людей, який мав євразійську «прописку» вже впродовж 200 000 років. Назви походять від місць знахідок решток цих видів (долина Неандерталь, печера Кро-Маньйон). Подальша доля тих давніх «корінних європейців» не дуже зрозуміла, але за 12 000 років вони зникають. Певне, до цього доклали рук кроманьйонці. Але вважається, що міжвидове схрещування між ними таки було. Принаймні в геномі сучасних європейців у середньому присутні 2–2,7 % неандертальських генів, а в корінних народів Африки, які так і не покинули свого материка, такі гени мінімальні або відсутні. Саме ось ці кроманьйонці й жили в Європі останні тисячоліття льодовикового періоду і побачили його фінал.

Танення льодовиків (вони покривали північ Європи шаром завтовшки майже в кілометр), перетворення тундри на зони лісів і лісостепів, відхід звичних для холодного клімату тварин на Північ і поява південного звіра, невеликого та прудкого — усе це змусило місцевих людей шукати нових способів полювання. Їх рятують луки зі стрілами, дротики, сільця, гарпуни, гачки, нові типи кремінної складної зброї з мікролітів (невеликі за розміром кам'яні пластини в декілька сантиметрів). Міняється форма полювання: якщо раніше на великих стадних тварин потрібно було виходити гуртом, то тепер мисливство стає індивідуальним. Люди живуть невеликими групами в кілька десятків осіб і ведуть напівкочовий спосіб життя. Цей новий період історії, пов'язаний з початком потепління, науковці вирізняють як мезоліт (середня кам'яна доба), а все, що було раніше, аж до появи людей в Африці, називають палеолітом (давньою кам'яною добою).

У часи значно теплішого за кліматом мезоліту в Європі було не набагато більше людей, ніж у добу палеоліту. Нащадки кроманьйонців — високі, міцної будови мисливці-збирачі, як і їхні предки, мігрували своїми землями в пошуках здобичі та іншої їжі. Одяг мали зі шкіри,

хутра, а їхні житла нагадували курені. На одному місці довго не засиджувалися. Тимчасові житла і стоянки, мінімум важливих речей, які можна перенести на собі. Мабуть, мисливці мезоліту, гріючись вечорами біля затишних багать, часто згадували у своїх тягучих піснях часи Довгої Зими, полювання прадідів на велетенських волохатих тварин з довгими носами, смачне м'ясо яких геть не йшло в порівняння з якимись там зайцями.

Так тривало, аж поки приблизно 8500 років тому на Балканах не почали з'являтися великі гурти інших людей — менш високих і худорлявих, як порівняти з місцевим посткроманьйонським населенням. Вони будували з дерева й глини довгі житла, мали якісні шліфовані кам'яні інструменти та зброю, обробляли мотиками землю, вирощували й споживали зерно, мали домашніх тварин, полювали, могли носити одяг не лише зі шкіри, а й із тканини. І головне — їх було багато й вони шукали нових земель для життя. Через добрих 30 000 років історія із заселенням Європи мала повторитися... Хто ж вони, ці давні землероби-колонізатори?

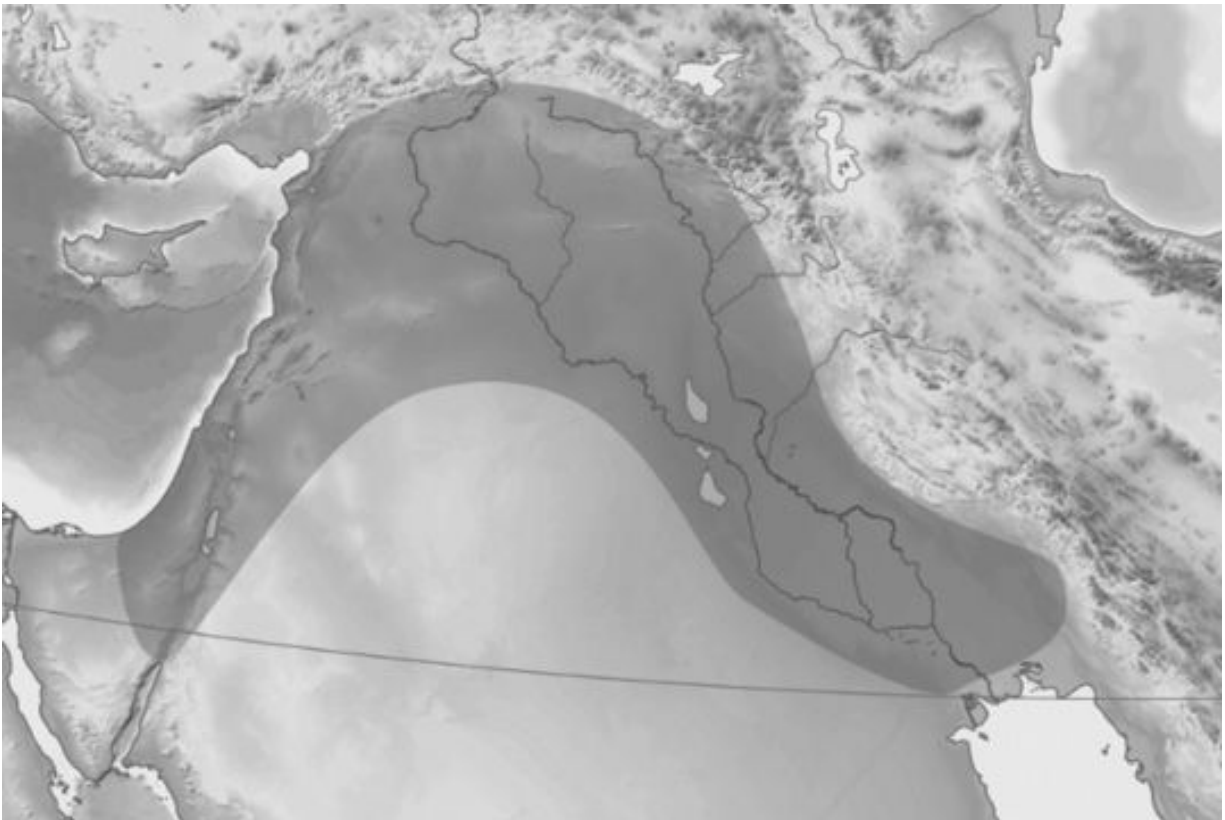
Поки європейські мисливці й далі жили в добу мезоліту, удосконалюючи зброю і техніку полювання, людність Східної Анатолії та Близького Сходу (територія Родючого Півмісяця — близькосхідного регіону, який охоплює Левант, Межиріччя) уже впродовж мінімум двох тисяч років до виходу на Балкани відшукала альтернативу мисливству — займатися мотичним землеробством і тваринництвом. Зрозуміло, що полювання ніхто там не покинув, але воно перетворилося на допоміжне джерело здобування їжі.

Камінь залишався основним матеріалом для виготовлення зброї та знарядь праці, проте люди навчилися його шліфувати й свердлити в ньому отвори, відкривши цим набором господарських досягнень нову кам'яну добу (неоліт). З'явилися нові речі з каменю: мотики для обробітку землі, серпи, молотильні дошки, зернотерки тощо.

Як порівняти з попередніми часами, зміни в житті людей відбувалися й поширювалися так швидко, що їх назвали неолітичною революцією. Людина неоліту навряд чи була від цього щасливою: вільний час майже зник, важка фізична робота на полі з мотикою, на будівництвах, досить одноманітна зернова їжа. Але велика перевага була в тому, що зерно можна довгий час зберігати (роками) й воно могло прогодувати

значно більшу кількість людей, ніж м'ясо впольованих тварин. До того ж для цього потрібно було в рази менше землі.

На території Родючого Півмісяця згодом почався такий собі бебі-бум. Людей там стає дедалі більше, і це штовхає їх на пошуки нових земель, придатних для землеробства. Шляхів розселення було кілька, але один з основних лежав через Анатолію в Європу, і, мабуть, його напрямок також залежав від кліматичних змін. Це був час так званого кліматичного оптимуму (Атлантичний період), коли середньорічні температури в Європі були трохи вищими від теперішніх, а опади — ряснішими, ніж у наш час. Так тривало із VII по середину IV тисячоліття до н. е.

Територія Родючого Півмісяця

Ранньоземлеробське населення Родючого Півмісяця згодом сформувало характерні зовнішні ознаки, за якими антропологи його виділяють в окремий середземноморський тип: ріст приблизно 160 сантиметрів, тонка кістка, високий лоб, слабка статура, темне волосся, мигдалеподібні очі, більш-менш смаглява шкіра, густий ріст бороди,

довгий і вузький ніс із прямою спинкою та доліхокефалія (довгоголовість).

Певне, шлях розселення мешканців Родючого Півмісяця, довгий за відстанню і часом, не обходився без змішування з місцевими людськими групами, і вже в середині VII тисячоліття до н. е. мотики землеробів почали активно вистукувати по землях, які за кілька тисячоліть назвуть Балканами.

Найімовірніше, землеробські мотики колись вистукували й по теперішньому дну Чорного моря. Відомо, що довгий час воно було великим прісноводним озером, сформованим як залишком давнішого великого моря, так і талими водами колишніх льодовиків. Починаючи з другої половини XX століття, вчені висували різноманітні теорії щодо того, як і коли Чорне озеро (інша назва — Евксинське озеро) поєдналось із Середземним морем. Ці гіпотези об'єднані одним терміном — Чорноморський потоп. Найбільш аргументованою та популярною була теорія геологів із Колумбійського університету Вільяма Раяна та Волтера Пітмана, які вважали, що в VI тисячолітті до н. е. внаслідок кількох землетрусів було зруйновано невеликий сухопутний прохід між Середземним морем і Чорним озером. Перепад висот між ними тоді складав 150 метрів, і величезна маса солоної води із Середземномор'я почала швидко наповнювати Чорне озеро. Менше ніж за рік рівень води вирівнявся, затопивши лише в Північному Причорномор'ї площу в 32 000 квадратних кілометрів. Прісноводна органіка озера розклалася, сформувавши нижче сучасних глибин на 120–150 метрів величезну кількість сірководню, у якому практично відсутнє біологічне життя, чим і особливе на сьогодні Чорне море.

Якщо припустити, що ця теорія правильна, то першим землеробам-переселенцям з Анатолії не потрібно було, рухаючись до Європи, форсувати Босфор, бо його ще просто-таки не було й вони мінімум тисячу років до Чорноморського потопу спокійно могли переходити туди сушею. Також могли займати й пониззя прісноводного озера чи жити на його берегах, у розгалужених дельтах чималих річок. У всякому разі, від теперішньої Варни до колишнього берега було б кілометрів п'ятдесят, а від Одеси — двісті. Наш Крим тоді не був півостровом, а виглядав, як гори серед степів.

Відомий дослідник морів та океанів Роберт Баллард (саме він знайшов затоплений «Титанік») зі своєю командою в кінці 1990-х здійснив низку підводних експедицій по бережжям Чорного моря. Науковець В. Мойсеєнко пише², що ще на старті пошуків Баллард стверджував: дуже бідні на кисень глибини Чорного моря є величезним природним музеєм, який зберіг у первісному вигляді все, що лежить на його дні. Досліднику вдалося знайти підтвердження теорії Чорноморського потопу: давні берегові лінії, затоплені долини річок, мушлі прісноводних молюсків у межах колишніх берегів, кам'яні інструменти неолітичного часу й навіть залишки глинобитної будівлі³! Майже у двадцяти кілометрах від турецького порту Синоп Баллард із командою на глибині 94 метрів знайшли сліди дерев'яно-глинобитної будівлі розміром 4×13 метрів. До того ж вона стояла в долині, утвореній двома колишніми річками, що теж характерне для неолітичних поселень. У камеру підводного батискафа було видно вертикальні стовпи, плетення лози між ними й частково збережені глиняні стіни — абсолютна копія неолітичних жител Балкано-Дунайських територій! Ну й на додачу, радіовуглецевий аналіз прісноводних молюсків визначив їхній вік приблизно в 7500 років⁴. Тобто Чорноморський потоп міг статися саме в середині VI тисячоліття до н. е., що підтверджується й іншими джерелами. Чорне море увійшло у свої береги й неширокою протокою розділило два материки. При цьому, за підрахунками того ж таки Балларда, ця регіональна катастрофа могла зігнати з насиджених місць тисячі людей, що займалися на прибережних територіях землеробством.

Балкани стали тим потужним плацдармом неолітизації Європи, звідки ранні землероби проникали між Карпатами й Чорним морем на Схід, рухалися Дунайською долиною між Карпатами й Альпами на Північ і торували по бережжям Середземного моря дорогу на Захід. Приблизно підраховано, що залюдненість території мезолітичної Європи складала одну особу на 100 квадратних кілометрів⁵, і вже за неоліту — кілька осіб на квадратний кілометр. «Землеробських колонізаторів дикого Заходу» було в рази більше, ніж місцевих посткроманьйонських мисливців.

— Якою була ця колонізація? — запитують нас відвідувачі музею. — Ці колонізатори всіх місцевих мисливців повбивали, як колись

кроманьйонці — неандертальців, чи позабирали собі в рабство?

— Ну, до рабства як форми суспільних відносин ще було ого-го, — кажемо ми, — ще кілька тисяч років. А от щодо повбивали... Певне, по-різному це було. Десь за території боролися на смерть, подекуди місцевих відганяли в гори, а могли й мирно жити порівняно поруч, так би мовити, у різних природних нішах: мисливці — у лісі, а землероби — в долині річки. А далі придивлятися одне до одного, обмінюватися... І не лише речами чи технологіями. Дослідження ДНК решток найдавніших землеробів Балкан свідчать, що ті люди вже не були чистими середземноморцями. У них присутні як геноми анатолійських мігрантів, так і корінного посткроманьйонського населення⁶.

Розселяючись півднем Європи, нащадки ранніх землеробів поступово формують тут окремі археологічні культури. При цьому, незважаючи на великі відстані й відсутність тісних контактів, вони багато в чому схожі — від переліку видів зернових на полях до запаху козиного молока в їхніх хатах. Тут на кілька тисяч років запанував так званий доіндоєвропейський світ, який з легкої руки археологині Марії Гімбутас часто називають цивілізацією чи світом Старої Європи. До нього належала й трипільська культура.

Відкриття трипільської культури

Трипільська культура дістала свою офіційну назву на початку ХХ століття. Як згодом з'ясувалося, вона є частиною великої археологічної спільноти Кукутень — Трипілья, яка була східною межею світу Старої Європи. Упродовж останніх десятиліть ХІХ століття знахідки цієї культури незалежно один від одного виявляли дослідники на території різних держав.

Ще впродовж 1876–1878 років білорусько-польський археолог Адам Гонорій Кіркор відкрив поблизу дванадцяти сіл Тернопільщини (на той час — територія Австро-Угорської імперії) місця з давнім розмальованим посудом. Серед них були відомі на сьогодні поселення Більче-Золоте й печера Вертеба. Дивовижне переплетення мальованих орнаментів зачарувало немолодого чоловіка: попри відмінності, посуд явно належав людям однієї культурної спільноти. Біля села

Верхняківці археолог натрапив на випалену глиняну обмазку, яку сучасні фахівці вважають залишками жител і одним з основних маркерів Трипілля. Адам Кіркор був не просто якимось там скарбощукачем, яких тоді, як і зараз, немало вешталось полями Галицького Поділля, а офіційним представником віденської Центральної комісії, відповідальної за пошук і збереження пам'яток старовини. Після його археологічних досліджень кілька сотень цінних знахідок (переважно кераміка) поповнили фонди Національного музею в Кракові. Правда, досліджував Кіркор ці пам'ятки за ініціативи та посередництва львів'янина Антонія Шнайдера (полонізованого німця за походженням), який ще в 1845 році цікавився археологічними місцями Галицького Поділля (бачив давню архаїчну кераміку в панських приватних колекціях і на полях). Саме він аж через тридцять років запропонував Кіркору детально їх обстежити. Та й сам у ті ж таки 1870-ті дослідив кілька поселень. Згодом виявленій археологічній культурі дали назву «культура мальованої кераміки». Ще пів століття її паралельно з новою, трипільською назвою використовуватимуть археологи із земель колишньої імперії Габсбургів.

У 1884 році румунський етнограф і фольклорист Теодор Бурада біля села Кукутені (Східна Румунія) поруч із кар'єром знайшов фрагменти керамічного посуду та фігурок, що дало шлях археологічним дослідженням у наступному році й відкрило нову археологічну культуру Кукутен⁷. Згодом схожі знахідки були виявлені на значній території північного сходу Румунії та румунської Молдови. У 1889 році на міжнародній конференції в Парижі було оголошено про відкриття нової археологічної культури Східної Європи.

У 1893 році киянин Вікентій Хвойка (чех за походженням), що починав як археолог-аматор, здійснив перші розкопки на Кирилівській вулиці Києва і зібрав колекцію кераміки, яку згодом назвав трипільською. У кінці ХІХ століття він активно досліджував кілька пам'яток цієї нової культури на правому березі Дніпра в районах містечка Трипілля (Стайки, Жуківці, Ржищів, Халеп'я, Верем'я). Поселення біля самого Трипілля археолог вивчав восени 1897 року. Фінансово підтримував дослідження Хвойки київський меценат і колекціонер Богдан Ханенко.

За кілька років археологічного матеріалу вже було явно достатньо, щоб ці пам'ятки зі схожими ознаками виділити в окрему археологічну культуру. І, звісно, Хвойка не міг про це не повідомити на XI Археологічному з'їзді⁸, що цього разу відбувався в Києві. До нього він підготував у п'яти залах ще недобудованого приміщення Музею старожитностей та мистецтва (тепер Художній музей) виставку артефактів, зокрема й зі своїх розкопок. Сотні учасників з'їзду слухали доповіді про нові відкриття й обговорювали їх упродовж двадцяти серпневих днів. Доповідь Хвойки про культури А і Б (згодом він назве їх трипільською культурою) була однією з ключових і тріумфальних. В один із днів з'їзду частина його учасників пароплавом спустилася до містечка Ржищів і села Гребені, оглянула трипільські розкопки Хвойки та розібрала собі на пам'ять майже все, що він там упродовж сезону накопав (для того часу це була нормальна практика). Хвойка, до речі, вважав, що населення Подніпров'я— прямі нащадки племен трипільської культури.

Так у науковий світ увірвалася багатокрила культура, походження якої, межі та час існування, господарство і людність досліджують уже півтори сотні років.

Вікентій Хвойка

Виникнення трипільської культури

Практично всі сучасні дослідники виникнення культури Кукутені — Трипілья пов'язують з неолітичними культурами Балкано-Дунайського регіону. Складно сказати, які причини змусили групи населення культури Боян переселитися з території теперішньої Мунтенії (Південна Румунія) північніше, на вже залюднену територію румунського Прикарпаття та змішатися з населенням місцевих ранньоземлеробських культур. Можливо, це також наслідки Чорноморського потопу? Хронологічно ці дві події сталися в середині VI тисячоліття до н. е. На ранній кукутенській кераміці прослідковуються впливи культур Боян, Кереш, Хаманджії, а також культури лінійно-стрічкової кераміки. Це видно по тому, як вона увібрала в себе всього потроху від них — і за формами, і за орнаментациєю. Напевне, саме від їхньої синергії народилася абсолютно нова археологічна культура, за якою і надалі тягнутимуться шлейфи традицій тих народів, які взяли участь у її створенні. Одним з таких характерних слідів є спалення своїх жител із залишенням у них посудом (інколи це прослідковується в балканських культурах Боян, Караново, Петрешть, Тиса, Вінча).

Бая — найдавніше поселення нової культури (середина VI тисячоліття до н. е.). Воно розташоване на півночі Румунії в передгір'ях Карпат. Саме з цих горбистих земель нова культура згодом поширилась на площі в 350 000 квадратних кілометрів і залишила по собі до 3000 поселень та проіснувала як окрема археологічна культура від середини VI до початку III тисячоліття до н. е. Просуваючись, вона, ймовірно, прийняла у своє тіло частину місцевого населення, яке здавна проживало на цих територіях ще з останнього льодовика. Час, протягом якого кукутенці розширялися територією між Карпатами й Дністром, археологи ділять на два періоди — Прекукутені I і Прекукутені II⁹. Лише в кінці останнього з них кукутенці виходять на лівий берег Дністра — територію сучасної України, чим і розпочинають ранній етап уже нашого Трипілья.

Кукутені — Трипілья, яке утворилося на плечах балканських неолітичних світів, уже є культурою наступної епохи — міднокам'яної (енеоліт, або халколіт). Мідь ще не стала потужною

конкурентною каменю як головному сировинному матеріалу, але визначила вектор розвитку людства. Надалі метали будуть його рушійною силою. Але то станеться згодом. Поки що, на світанку Трипільля, навіть мідні сокири копіюють своєю формою кам'яні.

Розселення трипільців

Розуміючи основні напрямки руху розселення трипільців та зміни в їхньому житті, археологи поділили довгу добу Трипільля на три основних етапи:

- ранній — А (межа VI–V і до середини V тисячоліття до н. е.);
- середній — BI, BI–II, BII, CI (із середини V до середини IV тисячоліття до н. е.);
- пізній — CII (середина IV — початок III тисячоліття до н. е.).

Зміни, уточнення й хронологічні зсуви в цій періодизації відбуваються час від часу залежно від отримання нових знань про трипільську культуру. Її, звісно, синхронізували із західним кукутенським крилом. Водночас слід розуміти, що така періодизація не геть точна, тим більше, що зміни не відбувалися одночасно на всіх територіях поширення культури. Що стосується хронології, то й досі є кілька варіантів датування періодів Трипільля.

Сім тисяч років тому кукутенці почали розселятися за Дністер у межах сучасних Вінницької, Хмельницької та Чернівецької областей, фіксуючи в кордонах теперішньої України появу трипільської культури. Їхні поселення були ще невеликими за площею, налічували приблизно 10–20 жител і розташовувалися на берегах річок. Так розпочався **ранній етап** Трипільля.

Найдавнішим трипільським поселенням України є Бернашівка I¹⁰, що в Могилів-Подільському районі Вінниччини. Це на лівому березі Дністра, недалеко від впадіння в нього річки Жван. Поселення мало площу приблизно гектар. Бернашівку I досліджувала на початку 1970-х Середньодністровська експедиція ІА АН УРСР під керівництвом археолога Володимира Збеновича. Тоді ж склали план поселення із семи жител (одне в центрі та шість навколо нього), які й розкопали успішно впродовж чотирьох сезонів (шість із семи). Найменше з них

мало довжину сім метрів, найдовше — 19 (орієнтовно за завалами глиняної обмазки хат). Повністю розкопати найдавніше трипільське поселення України вимагала надзвичайна ситуація — за кілька кілометрів від цього місця швидко зводилася гребля Новодністровської ГЕС, і археологічна пам'ятка мала піти під затоплення. За чотири сезони було знайдено велику кількість кераміки (15 000 фрагментів), майже 5000 виробів із кременю й 56 антропоморфних фрагментованих статуєток. З'ясували, що бернашівці займалися землеробством, полювали, рибалили, збирали річкових молюсків, мали домашню худобу. Наприклад, під час розчистки житла № 4 було знайдено 1700 кісток тварин! Сьогодні це поселення затоплене. Хоча...

У 2009 році керівника Дністровської археологічної експедиції ОАСУ (Охоронної археологічної служби України) ІА НАНУ Дмитра Черновола, який тоді працював поблизу цих місць, зацікавило невелике пониження ґрунту поруч затопленої Бернашівки. Виявилось, що це ранньотрипільська господарська яма, а неподалік — край ще однієї хати. У наступні роки Черновол розкопав там ще вісім жител. І, за його словами, це далеко не вся територія найдавнішого трипільського поселення, якому 7000 років. Тепер його площа збільшилася в чотири рази, а саме поселення має три археологічних шари (тобто трипільці впродовж 1200 років тричі періодично селилися на цьому місці).

Територія Середнього Подністров'я просто всіяна трипільськими пам'ятками. Густе мереживо річок, порізаний ними рельєф, виходи якісного кременю й глини, зручні місця для поселень і полів перетворили її в трипільський рай. Звісно, що така кількість пам'яток — це їхня концентрація впродовж аж 2000 років. Одночасно їх існувало значно менше.

Досі залишається відкритим питання причин періодичних міграцій трипільського населення раз на 50–100 років. Найбільш логічною є думка про виснаження ґрунтів, які на той час ще були досить бідними на гумус. Чорнозем почав формуватися в наших широтах лише після танення льодовиків. Вислів «за царя Панька, коли земля була тонка» (тобто давно), певне, ніяк не стосується Трипілля, але прекрасно ілюструє ситуацію з тонким шаром чорнозему в трипільський час. Якщо додати ще й тодішнє екстенсивне землеробство, то можна

зрозуміти, що їхній рай був далеко не досконалим. Поживши протягом кількох поколінь і виснаживши ґрунти та інші ресурси, трипільці переходили на інше місце, залишивши по собі маркер з випаленої глини від будинків та биту кераміку. Так що одна група людей, мігруючи протягом, наприклад, трьохсот років, таких місць могла залишити чотири-шість.

Групи трипільців, ніби одержимі колонізацією, відривалися від родичів і краєвидів дністровських долин і правими притоками Дністра піднімалися вгору. З них потрапляли на притоки Південного Бугу, і вже за триста років закладали свої тимчасові поселення в басейні Синюхи за кілька кілометрів від нашого музею (поселення Гребенюків Яр, Павлівка І). А це вже середина шляху від Дністра до Дніпра. Звідси — рукою подати до Поросся і того Трипілля, яке для археологів стало визначальною епонімною пам'яткою. До речі, Бернашівку І і хвойківське Трипілля розділяє хронологічна відстань майже в тисячу років.

Вийшовши на верхні праві притоки Синюхи (територія сучасної Уманщини), трипільські племена піднімалися північніше на Середнє Подніпров'я між Києвом і Трипіллям. При цьому, розширюючи свої території, вони завжди трималися меж лісостепу — тієї кліматичної ніші, яка найкраще підходила для землеробсько-скотарського господарства.

Середній етап Трипілля починався поділом на два ареали — східний і західний. Їхні межі прослідковуються за поширенням способів орнаментатії посуду. Досить швидко на землях від румунських Карпат до Південного Бугу, під впливом «дунайських родичів» (археологічних культур Дунайського регіону), змінюється спосіб прикрашати посуд із заглибленого орнаменту на мальований. Але на схід від Бугу аж до середньої течії Дніпра трипільці на довгий час залишилися вірні старій традиції заглибленого орнаменту.

Способи орнаментатії — це лише те, що лежить на поверхні (точніше, в шарі чорнозему). За ними стоять складні процеси розділу колись єдиного трипільського світу на дві частини та їхнє порівняно окремішне існування. Деякі дослідники (О. Цвек, С. Рижов) навіть вважали ці ареали вже окремими археологічними культурами, ділячи Трипілля цього часу на західотрипільську і східотрипільську

культури. Поселення середнього етапу стають більшими, їх починають розміщувати на надзаплавних терасах річок, а їхнє планування дедалі частіше має форму замкненого кола. На цьому етапі розвитку кукутенці-трипільці займали територію від Карпат (Східна Трансильванія) до середньої течії Дніпра. Також активно розселяються на Верхній Дністер, вийшовши по ньому в басейни Серету та Пруту. Цей період є найдовшим і найбільшим за кількістю поселень. Вочевидь трипільське населення збільшується, і саме в цей час виникають поселення-гіганти на території сучасної Черкащини.

Загалом трипільські пам'ятки віднайдені на території п'ятнадцяти областей України на площі приблизно 190 000 квадратних кілометрів. Із них десь 2000 поселень. Найбільша їх концентрація в межах Тернопільської, Хмельницької, Вінницької, Івано-Франківської, Одеської та Черкаської областей. Найменша (лише одне поселення) — в межах Чернігівської області. Але ще є Кукутені як західне крило цієї археологічної культури, що охоплює територію всієї Молдови та 15 повітів Північно-Східної Румунії загальною площею приблизно 150 000 квадратних кілометрів. Загалом з території Кукутені-Трипілля на сьогодні нараховують до 3000 поселень¹¹.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

КУПИТИ